

О. М. Костенко

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Київ

СОЦІАЛЬНИЙ НАТУРАЛІЗМ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Як це не дивно, але феномен права, що виник разом із появою людства і супроводжує життя кожної людини, залишається, поки що, непізнаною таємницею. Особливо очевидним це стає тоді, коли поставити перед собою питання: «Що таке право»? На цьому шляху, на нашу думку, попереду людство ще чекають великі відкриття... А ключова роль у пізнанні цього феномену очевидно належить філософії права.

Сьогодні надзвичайно важливим є правильно поставити питання про «право» перед наукою, тому що від цього залежить, чи правильно буде здійснюватись наукове дослідження, що має привести до правильної відповіді.

Як свідчить досвід, для того, щоб отримати правильну відповідь на питання, треба правильно це питання поставити.

На нашу думку, у правознавстві має існувати якесь «основне питання правознавства», розв'язавши яке, ми зрозуміємо, що таке «право».

При найближчому розгляді історії правознавства можна зробити висновок, що **основне питання правознавства має бути сформульовано наступним чином: «Право — це витвір природи чи людей? А якщо того й іншого, то яка роль природи і яка роль людей у творенні права?»**

Відповідь саме на це питання, на нашу думку, дасть можливість зрозуміти, що таке право. А зрозумівши це, люди будуть розумно користатися із права, уникаючи, зокрема, правового свавілля і правових ілюзій.

Для того, щоб це відбулося слід розвивати філософію права, бо призначенням філософії права, на нашу думку, є дати філософське вирішення основного питання правознавства. Тому філософію права можна визначити як галузь пізнання феномену права засобами філософії.

Слід зазначити, що Гуго Гроцій, розглядаючи питання, чи є правознавство наукою, писав: «Багато хто до цих пір намагався надати цій галузі (юриспруденції. — О.К.) наукової форми, але ніхто не зміг цього зробити, та й, по правді кажучи, це неможливо було здійснити інакше як... відокремивши те, що виникло внаслідок установлення, від того, що виникає із самої природи» [1, с. 52]. Ця ідея особливо актуальна зараз, коли виникає гостра потреба в модернізації української юридичної науки, виходячи з нового розуміння, що таке «право». Якщо ж юриспруденція

стане справді наукою, то можливим стануть і наукові відкриття в юриспруденції, без яких вона залишиться лише ремеслом.

З огляду на викладене, можна зробити такий висновок: правознавство стає справді наукою лише тоді, коли досліджує не тільки людське начало права, а й його природне начало, тобто, коли, вирішуючи основне питання правознавства, визнає, що право є витвором не тільки людей, а й природи.

Проблему співвідношення людського й природного в праві розглядував також Дж. Локк. «Зобов'язання закону природи, — писав він, — не перестають існувати в суспільстві, вони лише в багатьох випадках більш чітко виражені, і у відповідності з людськими законами вони супроводжуються відомими покараннями, для того, щоб примусити їх виконувати. Таким чином, закон природи виступає як вічне керівництво для всіх людей, для законодавців такою ж мірою, як і для інших. Ті закони, які вони створюють для спрямування дій інших людей, мають, так само, як і їхні власні дії і дії інших людей, відповідати закону природи...» [6, с. 341].

Таким чином, якщо Гуго Гроцій ще лише пропонував розрізнати людське і природне в праві, то Дж. Локк вже намагався дати відповідь на питання, а які ж ролі відіграють людське і природне в праві. Тому з ідеями Гуго Гроція і Дж. Локка пов'язані два важливих кроки на шляху до розв'язання основного питання правознавства.

Проте, факти, що вказують на тенденцію до поширення у сучасному світі правового свавілля і правових ілюзій, і ознаки кризи юриспруденції роблять актуальними нові кроки на шляху до розв'язання основного питання правознавства, і, зокрема, до визначення ролі людського фактора у праві. І тут слід зазначити, що, на нашу думку, методологічним інструментом, придатним для здійснення наступних кроків на шляху філософ-

ського дослідження ролі людського фактора у праві може бути так званий **«принцип соціального натуралізму»** [Див, зокрема: 4; 5]. Він виводиться із загального **принципу природної цілісності світу: усе суще на світі — це Природа у її різноманітних проявах, і нічого крім цього на світі немає**. Іншими словами — усе різноманіття суцього має своїм спільним знаменником Матір–Природу. Тому, зокрема, на нашу думку, мають існувати деякі закони природи, спільні для усього суцього. Ці закони можна назвати **«універсальною конституцією»** Природи. Такими законами є: закон годинника, закон обміну, закон стратифікації [дет. див: 2, с. 14–15]. Вони поширюються на усі форми Природи: і на фізичну, і на біологічну, і на соціальну. Отже, соціальні явища є теж природними, як і фізичні чи біологічні, але вони є вищою формою існування Природи, яка виникає із розвитку нижчих форм: фізичної і біологічної.

Виходячи з принципу природної цілісності світу, принцип соціального натуралізму можна сформулювати таким чином: соціальні явища слід розглядати як такі, що існують так само за законами природи, як і біологічні чи фізичні явища. Це означає, зокрема, що воля і свідомість утворюється у людей не для того, щоб жити поза законами природи, а, навпаки, для того, щоб жити у злагоді із ними.

Характеризуючи евристичні можливості принципу соціального натуралізму взагалі, і у філософії права зокрема, слід відзначити, що він придатний для того, щоб, використовуючи його, скласти правильне уявлення про природу найрізноманітніших соціальних явищ. Драма сучасної цивілізації полягає в тому, що серед людей набуло поширення неправильне уявлення про природу речей, яке проявляється у вигляді сваволі і ілюзій. Саме це знаходиться в основі будь-якої соціальної драми. Як наслідок, — втрачається критерій для розрізнення добра і зла, істини і неістини, правильного і неправильного, людей хороших і людей поганих, соціальної норми і патології тощо. Зокрема, до тих пір поки суспільство не буде правильно розрізняти людей хороших і людей поганих воно не зможе нормально розвиватися. На це вказував ще давньогрецький філософ Антисфен. А для такого розрізнення слід знайти критерій. Потреба у такому критерії є надзвичайно актуальною, особливо для сучасного українського суспільства, в якому погані люди часто знаходяться в кращому становищі, ніж хороші.

Принцип соціального натуралізму надає такий критерій — це відповідність чи невідповідність

того чи іншого явища законам природи. За допомогою цього принципу можна сформулювати наступне **«золоте правило»**: істинне усе те, що відповідає законам природи, а неістинне усе те, що суперечить їм, добро — це те, що відповідає законам природи, а зло — це те, що їм суперечить, хороші люди — це ті, хто живе у злагоді із законами природи, а погані — ті, хто порушує ці закони і т.д. Іншими словами: **правильне те, що відповідає законам природи, а неправильне те, що не відповідає їм**. Тому **«золоте правило»** поведінки для людей можна сформулювати так: веди себе відповідно до законів Матері–Природи. Виходячи з принципу соціального натуралізму, на питання **«Чи існує на світі Ідеал?»** можна відповісти наступним чином: **«Ідеалом є Природа!»**. Критерієм **Красоти** також є відповідність речей законам Матері–Природи. **Справедливість**, згідно із принципом соціального натуралізму, — це спосіб вирішення проблем за законами соціальної природи: отже, і для справедливості, як і для будь-яких інших соціальних категорій, критерієм мають бути закони Матері–Природи.

Усяке зло, будучи протиприродним, є, однак, реальним, бо реальність складають як речі природні, тобто, такі, що існують у злагоді із законами природи, так і речі протиприродні, тобто, такі, що існують не у злагоді із законами природи.

Наприклад, сьогодні у світі політичної гостроти набула проблема одностатевих шлюбів. Вона полягає в тому, що треба визначитися: одностатеві шлюби — це нормально чи це патологія. З точки зору соціального натуралізму такі шлюби за жодних умов не є природними, і тому не можуть бути легалізовані, а тим паче прирівнюватись до шлюбу між чоловіком і жінкою. Навпаки, визнаючи одностатеві потяги патологією, треба шукати шляхи трансформування таких потягів на нормальні, бо однаково протиприродним є як карати за одностатеві потяги, так і санкціонувати їх в законодавстві, дозволяючи одностатевий шлюб.

Прояви людської сваволі і ілюзій у вигляді соціального волонтаризму і утопізму, які набули сьогодні, зокрема, в Україні надзвичайного поширення, свідчать про те, що нашому суспільству бракує соціальної доктрини, здатної показати реформаторам як слід реформувати суспільство, не порушуючи при цьому законів природи. Така соціальна доктрина необхідна тому, що **згідно з принципом соціального натуралізму ті добрі наміри, в тому числі і реформаторські, які суперечать законам природи, несподівано для самих реформаторів, всупереч їхнім очікуванням перетворюються при їх здійсненні на зло**.

Тому добрі наміри за цієї умови стають джерелом небезпеки для людей, які про це можуть і не підозрювати, не будучи озброєними вірною соціальною доктриною. Не маючи належної соціальної культури, що формується під впливом вірної соціальної доктрини, реформатори повстають проти Матері–Природи, бо уражаються комплексом сваволі й ілюзій, який, зокрема, проявляється у гаслі: «Залізною рукою заженемо людство у щастя!». Історія «волає» фактами, які свідчать про це.

Відповідно до принципу соціального натуралізму усе протиприродне (зокрема, політичний і економічний безлад, беззаконня і аморальність і т.п.) є проявом так званого комплексу сваволі і ілюзій, що вражає людей в умовах кризи соціальної культури. Цей же комплекс вражає і реформаторів, якщо їхня соціальна культура не засновується на вірній соціальній доктрині. Без такої «освітлюючої» доктрини реформатори, діючи наосліп, неодмінно попадатимуть у пастку волюнтаризму і утопізму. Завдяки доктрині соціального натуралізму на шляху реформаторства можна, образно кажучи, виставити у небезпечних місцях попереджувальні знаки **«Обережно: пастка для реформаторів!»**. Це стосується і реформ, шлях до яких було відкрито Помаранчевою революцією в Україні.

Отже, лише правильна доктрина здатна убезпечити реформаторів від попадання у надзвичайно підступну пастку волюнтаризму і утопізму. А критерієм правильності доктрини має бути те, чи здатна вона забезпечити людям узгодженість їхньої волі й свідомості із природними законами суспільного життя.

Доктрина соціального натуралізму, на нашу думку, відповідає вказаному критерію. В цьому переконує застосування нами принципу соціального натуралізму в наукових дослідженнях з 1993 року, в тому числі у тих, які здійснювались в рамках науково-дослідних робіт в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України [4, с. 134].

Слід зауважити, що принцип соціального натуралізму зовсім не означає переходу на шлях редукаціонізму (тобто, теоретичного «опускання» соціальних явищ з вищого шабля розвитку природи до нижчих шаблів, на яких знаходяться біологічні і фізичні явища), для того, щоб визнати наявність у соціальних явищ природної основи. Є інший шлях визнання природної основи соціальних явищ, а саме: визнати відповідно до принципу соціального натуралізму спільну природну основу, на якій існують і фізичні, і біологічні, і со-

ціальні явища — це закони Матері–Природи, яка є «спільним знаменником» для усього суцього.

Застосування принципу соціального натуралізму у філософії права дає підстави для висновку, що і право, будучи соціальним явищем, слід розглядати, як таке, що не може не мати природної основи. Але, якщо право має природну основу, то що в цьому соціальному явищі є від людей?

З. Фрейд, наприклад, вважав, що соціальні інститути виникають для того, щоб пригнічувати біологічні інстинкти. Звідси можна зробити висновок, що основою права є біологічна властивість людей мати інстинкти, які слід пригнічувати засобами права, тому що прояв цих інстинктів є анти-соціальним. Так можна представити фрейдистський підхід в уявленнях про антропологічний аспект права, і, зокрема, про антропогенність права.

Однак, принцип соціального натуралізму дозволяє виявити помилковість цього підходу таким чином.

Відповідно до принципу соціального натуралізму саме суспільство і всі суспільні явища, в тому числі і право, існують не для пригнічення біологічних інстинктів, як вважав З. Фрейд. Навпаки, вони існують для того, щоб забезпечити узгодження біологічних інстинктів людини із законами Матері–Природи.

Заслугою З. Фрейда є те, що він на розвиток дарвінізму відкрив ознаки, що вказують на зв'язок соціальної природи людини з її біологічною природою. Однак, його помилкою було те, що він не помітив, що цей зв'язок має генетичний характер — соціальне є вищою формою природи, яка народжується із біологічної форми, і існує поряд з нею, а не замість неї. Тому З. Фрейд помилково вважав, що соціальне виникає для пригнічення біологічного. Це він приписував і праву.

Проте, виходячи із принципу соціального натуралізму, **соціальне, в т.ч. і право, не має антибіологічного характеру, так само, як і біологічне не має антисоціального характеру: вони пов'язані між собою генетично, а не існують антагоністично.**

Біологічне має не антисоціальний характер, а протосоціальний. Саме завдяки існуванню біологічних інстинктів, що мають біологічну природу, у людей розвиваються властивості, що мають соціальну природу, і люди стають здатними до суспільного життя. Усі соціальні властивості людини — це вища форма розвитку її біологічних інстинктів, причому соціальне в людини на шаровується на біологічне, а не руйнує його.

З принципу соціального натуралізму антропологічний аспект права полягає не в тому, що право

виникає для пригнічення усіх біологічних інстинктів людей, як вважав З. Фрейд, а в тому, що право виникає для забезпечення свободи тих біологічних інстинктів, які проявляються у відповідності з законами соціальної форми природи, і для пригнічення тих біологічних інстинктів, які проявляються всупереч законам соціальної форми природи.

Таким чином, людський фактор в праві не можна визначати, виходячи з уявлення, що право є продуктом конфлікту між соціальним і біологічним, як вважав З. Фрейд.

Надзвичайно важливим для філософського дослідження людського фактора у праві є вирішення питання, сформульованого Дж. Локком: «Чи існує відображення закону природи в душі людини?» При цьому слід зауважити, що Дж. Локк під «законом природи» розумів закон, що є витвором Матері–Природи, а не людей, вважаючи, що саме ним має керуватись як будь-який законодавець, так і будь-яка людина, на яку також поширюється рукотворне законодавство.

Провівши відповідне дослідження, Дж. Локк досить обґрунтовано робить висновок, що «закон природи» не записано від народження в душі людини [6, с. 12]. Люди обдаровані лише здатністю пізнавати «закон природи».

Виходячи з того, що право як феномен людського суспільства має засновуватися на «законі природи», Дж. Локк категорично заперечує правдивість прислів'я «Глас народу — глас Божий». «...Яке невірне, яке підступне це твердження, — пише він, — які нещастя воно таїть в собі, з якими партійними пристрастями, з яким жорстоким умислом кидали в натовп це зловісне прислів'я... Чи існує що-небудь настільки нечестиве, настільки безбожне, настільки противне праву божому і людському, до чого коли-небудь не закликав шаленіючий натовп в своїй згоді, або — краще — у зговорі? Ми знаємо, що це приводило до нищення храмів божих, до безмежної брутальності і мерзотності, до зневаження законів...» [6, с. 26].

Таким чином, не лише властивості людини, а й властивості народу не можуть бути причиною існування права — вони можуть бути лише умовою його, надаючи законам природи форму того чи іншого законодавства держави. Однак, ця форма, будучи залежною від властивостей людини і народу, і, зокрема, від волі і свідомості людей, може бути як такою, що відповідає законам природи, так і такою, що не відповідає їм.

Це означає, що законодавство держави, навіть тоді, коли воно відображає волю і свідомість народу, може суперечити законам природи. Таке буває у випадках, якщо соціальна (тобто полі-

тична, економічна, правова, моральна) культура народу знаходиться у стані кризи. Тому, аби не закріпити у формі законодавства свавілля і ілюзії народу, Дж. Локк вважав правильним «звертатись не до більшості, а до більш мудрих і проникливіх» [6, с. 6]. Бо більш мудрі і проникливі — це ті, хто пізнав закони природи, в т.ч. закони природного права.

До речі, якщо розглядати ці ідеї Дж. Локка з позиції соціального натуралізму, то з цього випливає так звана «культурно-владна» **концепція демократії**, що може мати значення як для теорії, так і для практики демократії.

Ця концепція полягає в тому, що демократія розглядається не просто як влада народу, а як влада народу, що має належну соціальну (в т.ч. політичну, економічну, правову, моральну) культуру. Розбудувати демократію без соціальної культури людей неможливо, бо завжди в результаті такого будівництва із рук будівничих буде виходити «псевдодемократія», коли свавілля і ілюзії пануватимуть в державі і замість демократизму в суспільстві розвинеться одне з двох: або криміналізм, або альтернативно йому, тоталітаризм. Третнього не дано!

Що стосується державної влади, то з принципу соціального натуралізму випливає наступний висновок: найкращою є та державна влада, яка найкраще втілює у своїй діяльності владу над людьми Матері–Природи, діючи за її законами. А таке втілення залежить від людського фактора.

З огляду на зазначене вище, можна стверджувати, що принцип соціального натуралізму є тим ключем, який відкриває шлях до пізнання ролі людського фактора у праві, а також в державній владі та інших соціальних інституціях.

Відповідно до принципу соціального натуралізму основне питання правознавства у філософії права може бути вирішене наступним чином: у творенні права природний фактор відіграє ту роль, що природа створює закони, які ми називаємо «законами природи», а людський фактор відіграє ту роль, що люди надають «законам природи» соціальної форми, яку ми називаємо «законодавством», або «нормативно-правовими актами».

З принципу соціального натуралізму випливає наступне правило для законодавця і судді: **те чи інше діяння може визнаватися злочином лише тоді, коли воно порушує природні закони суспільного життя**. Тільки за такі діяння має перебачатися кримінальна відповідальність у кримінальних кодексах і тільки щодо таких діянь мають застосовуватись кримінальні кодекси. Тому слід притримуватись презумпції: будь-яке діян-

ня, передбачене у кримінальному кодексі, є таким, що суперечить законам соціальної природи, тобто, являється протиприродним.

З огляду на таке вирішення основного питання правознавства, право можна визначити так: право – це заснований на законах природи, яким надано форми законодавства і правової практики, інститут забезпечення соціального порядку, сприятливого для нормального існування людей в суспільстві.

Визначене таким чином право забезпечує соціальний порядок тим, що воно є засобом узгодження проявів волі і свідомості людей з законам природи.

Звідси, на нашу думку, і слід виводити роль людського фактора у праві. Очевидно, ця роль полягає у тому, що люди надають законам природи, за якими існує суспільство, форму законодавства, або, як його ще називають, «позитивного законодавства», а також в тому, що люди самі приводять в дію законодавство.

Іншими словами, для того, щоб вивести роль людського фактора у праві, треба розв'язати проблему антропогенності права, тобто, проблему меж залежності права від властивостей людини та її діяльності. Особливо гостро ця проблема постає у зв'язку із реформою права, як це, зокрема, має місце сьогодні в Україні.

Розглядаючи роль людського фактора в праві, основне питання правознавства можна модифікувати так: «Людина — творець права в цілому, чи лише законодавства і правової практики як позитивного аспекту права, який у єдності з природним аспектом утворює феномен права?» І відповідь на це питання має бути такою: «Людина — творець не права в цілому, а лише законодавства і правової практики, тобто лише позитивного аспекту права, який у єдності з природним аспектом утворює феномен права». Це, очевидно, і складає **антропогенність права**. Аналогічним чином можна визначити **антропогенність держави**.

Спеціальною галуззю науки, яка досліджуватиме людський фактор у праві очевидно має бути **правова антропологія**. Зокрема, вона має досліджувати роль властивості людей у творенні права, якщо під правом розуміти закони природи, так чи інакше втілені волею і свідомістю людей в законодавстві держави і правовій практиці. Так само можна говорити і про **державницьку антропологію**, що має досліджувати роль людського фактора у творенні держави.

Яке ж теоретичне і практичне значення викладеної вище концепції ролі людського фактору

у творенні права, сформульованої з допомогою принципу соціального натуралізму?

Теоретичне значення цієї концепції полягає в тому, що вона, даючи правильне уявлення про роль людського фактору у творенні права, запобігає як перебільшенню цієї ролі в правовій доктрині, так і применшенню її, тобто, дозволяє уникнути як правового волюнтаризму, так і законодавчого нігілізму.

Практичне значення концепції ролі людського фактору у творенні права полягає в тому, що вона вказує наступне: законодавство держави і правова практика мають вдосконалюватись таким чином, щоб найповніше втілювати закони природи і, зокрема, закони природного права.

І ще один висновок впливає із дослідження людського фактору у праві із позиції соціального натуралізму: законодавство у державі не лише створюється волею і свідомістю людей, а й приводиться ними в дію. Таке уявлення про законодавство дозволяє сформулювати так звану інструментальну концепцію законодавства. Відповідно до цієї концепції, законодавство в державі має розглядатися як інструмент, який діє не самостійно, а лише тоді і так, коли і як його застосовують люди. Іншими словами, людський фактор в праві полягає ще й в тому, що від властивостей людей залежить як законодавство, що ними застосовується, буде діяти. Визначальною властивістю людей, від якої це залежить, є їхня **соціальна культура, що має розглядатися як міра узгодженості волі і свідомості людей із законам соціальної природи**.

Без належної соціальної культури людський фактор буде проявлятися у вигляді зловживання законодавством. З інструментальної концепції законодавства впливає наступний висновок: яким би досконалим не було законодавство, завжди існує можливість ним зловживати. Ця можливість і реалізується тими, хто не має належної соціальної культури.

Отже, навіть при найкращому законодавстві людський фактор в праві може проявлятися у вигляді зловживання цим законодавством, якщо той, хто користується ним як інструментом, не має належної соціальної культури.

У свій час Ф. Ніцше поставив парадоксальне, на перший погляд, питання — чи може бути мораль шкідливою? Так само можна сформулювати наступне питання — чи може бути право шкідливим? На нашу думку, право, як і мораль, може бути не лише корисним, а й шкідливим. Така відповідь впливає із запропонованої вище концепції ролі людського фактора в праві, яка при-

датна також для пояснення ролі людського фактора в моралі.

Якщо законодавство неадекватно відображає закони природи, або якщо люди через свою сваволю та ілюзії зловживають законодавством, то право стає шкідливим. Так само, якщо моральні приписи, сформульовані людьми, неадекватно відображають закони природи, або якщо люди через свою сваволю та ілюзії зловживають цими моральними приписами, мораль теж стає шкідливою. І тому, неправий був Ф. Ніцше, який, відповідаючи на сформульоване ним питання «Чи може мораль бути шкідливою?», стверджував, що будь-яка мораль шкідлива. Насправді, шкідливою є лише та мораль, в якій людський фактор відіграє неправильну роль. Це стосується і права. Зокрема, мораль і право можуть бути шкідливим тоді, коли законодавство і моральні приписи застаріли і вже неадекватно відображають ті закони природи, за якими існує нове суспільство, що виникає в результаті розвитку замість старого. Сократ, наприклад, осягнувши своїм генієм нову, прогресивну мораль, мав усі підстави вважати мораль своїх сучасників шкідливою, бо, будучи застарілою, вона стала гальмом на шляху суспільного прогресу. Так само можна сказати, що право, яке існувало в Афінах до Солона, чи право, яке існувало у Франції до Наполеона, теж стало на той час шкідливим і тому було реформовано, тобто, замінено новим, що мало вже корисні властивості для нового суспільства.

Отже, саме через людський фактор може відбуватися руйнація старої чи, навпаки, розбудова нової моральності в суспільстві, під якою слід розуміти моральний порядок, адекватний законам природної моралі, а також руйнація старої чи розбудова нової законності суспільства, під якою слід розуміти правовий порядок, адекватний законам природного права.

Чи буде людський фактор проявлятися в моралі і праві саме таким чином — залежить від соціальної культури людей.

Цей висновок має також кримінологічне значення. Зокрема, дослідження в рамках започаткованого в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького нового наукового напрямку — політичної кримінології — вказують на те, що людський фактор слід розглядати як такий, що відіграє визначальну роль в тому, що із чинного законодавства люди здатні отримувати не лише законну, а й злочинну користь, порушуючи правовий порядок шляхом зловживання законодавством. Особливо виразно це проявляється в корупції, якщо на її корені поглянути не з точки

зору «Чому чиновники беруть хабарі?», а з точки зору «Чому громадяни дають хабарі?».

Знайшовши відповідь на останнє питання, можна скласти правильне уявлення про роль людського фактору у творенні такого виду беззаконня як корупція.

У світлі цього стає очевиднішим, що корупція існує не лише тому, що хтось бере хабарі, а й тому, що хтось їх дає, не маючи належної соціальної культури для того, щоб задовольняти свої потреби законним способом. Тому, на нашу думку, утвердження правового порядку, і, зокрема, успішна протидія корупції та іншим кримінальним перешкодам на шляху прогресу українського суспільства, неможлива без підвищення рівня соціальної (політичної, економічної, правової, моральної) культури громадян, від якої залежить дія людського фактора в забезпеченні правового порядку. У зв'язку з цим утопічними видаються сподівання на те, що корупцію можна подолати шляхом впливу лише на тих, хто бере хабарі, не сприяючи розвитку соціальної, в т. ч. антикримінальної і, зокрема, антикорупційної культури у тих, хто дає хабарі.

Слід, очевидно, діяти за принципом: якщо завдяки належному рівню культури громадяни перестануть давати хабарі, то чиновники внаслідок цього втратять можливість їх брати. Це впливає з того, що соціальна культура людей визначає чи буде беззаконня в суспільстві, і як саме буде діяти законодавство в державі, якщо люди будуть його застосовувати.

Якщо ж соціальна культура людей визначає як буде діяти законодавство в державі, з цього випливає, що соціальна культура людей, в тому числі і їхня правова культура, вище Конституції і будь-яких інших законів, бо саме завдяки їй люди приводячи в дію законодавство, роблять це у відповідності із законами Вищого Законодавця, яким є Мати-Природа. Можна стверджувати, що існує наступна закономірність: **кожен народ має таке право, яке визначається його соціальною (в тому числі правовою) культурою**. Інакше кажучи: яка соціальна культура народу — таке у нього і право. На це вказує і тлумачення співвідношення «благодаті і закону», запропоноване, зокрема, апостолом Павлом. «Гріх не має над вами панувати, бо ви не під законом, але під благодаттю», — писав апостол Павло у своєму Посланні до римлян (глава 6, вірш 14). «Закон» апостол Павло визначав як засіб для пізнання гріха: «Законом пізнається гріх» (Послання до римлян глава 3, вірш 20). Що стосується «благодаті», то є усі підстави вважати, що цим словом він називав

стан узгодженості волі і свідомості людини з Богом, який людина отримувала через свою віру в Бога. Якщо Бога розуміти як Природу, то й благодать має розумітися як культура людини, тобто стан узгодженості її волі і свідомості з Природою.

Отже, як в християнській ідеології стверджується, що від «благодаті» залежить, як буде людина користуватися «законом», так і в юридичній науці слід вважати, що від «культури» людини залежить як вона буде користуватися «законодавством, прийнятим в державі».

Звідси, зокрема, і треба у філософії права, юридичній науці, а також у правовій антропології виходити, визначаючи роль людського фактору в праві, бо право – це і є, зокрема, використання людьми «законодавства, прийнятого в державі».

Однією із форм існування соціальної культури людини є доктрина, в т.ч. і правова. Тому, викладена вище концепція ролі соціальної культури людини в праві сприяє також розвитку концепції ролі доктрини в праві, зокрема, ролі доктрини природного права.

Без доктрини не може ефективно діяти людський фактор в праві, зокрема, люди не можуть творити належне законодавство і належним чином його використовувати у правовій практиці, бо лише з допомогою доктрини можна пізнати ті закони природи, на яких має засновуватися право. Філософія права, використовуючи принцип соціального натуралізму, може, на нашу думку, сприяти розвитку нової правової доктрини. Зокрема, завдяки зазначеному принципу вона відкриває нові можливості для розвитку таких складових понять правової доктрини як свобода волі, безпека, справедливість, влада, правопорушення, вина, покарання тощо.

Свобода волі, згідно з принципом соціального натуралізму, — це здатність людини проявляти свою волю як у вчинках, що не порушують закони природи, так і у вчинках, які порушують закони природи. Яким буде прояв свободи волі залежить від того стану, в якому вона знаходиться. А знаходиться вона може або у стані узгодженості із законами природи (волю у цьому стані можна назвати «правильною» волею), або у стані неузгодженості із законами природи (волю у цьому стані можна назвати «неправильною» волею, що по-іншому ще називається сваволею). Якщо воля є «правильною», то вона проявиться у вчиненні людиною добродію, а якщо «неправильною», тобто сваволею, то її проявом буде злочин. Але в обох випадках має місце свобода волі. Звідси можна зробити висновок, що свобода людини в суспільстві — це незалежність її від будь-

чиєї сваволі, завдяки чому вона має можливість жити за законами природи.

Безпека людини в суспільстві — це стан захищеності її від будь-чого, що може позбавити її можливості жити за законами природи. Іншими словами — це стан захищеності свободи жити за законами природи.

Справедливість, — виходячи з принципу соціального натуралізму, — можна визначити як відповідність проявів волі людей законам природи, зокрема законам природного права.

Влада — це здатність підкоряти волю людей, що може проявлятися або у підкоренні волі людей законам соціальної природи, або у підкоренні волі людей чийсь сваволі. Найвищою владою для людини є влада Матері-Природи. Тому владі інших людей (в т.ч. державній владі) будь-яка людина має підкорятися остільки, оскільки ці люди реалізують владу Матері-Природи, а не власну сваволю.

Застосування принципу соціального натуралізму приводить до висновку, що будь-яке правопорушення (конституційне, цивільне, адміністративне, кримінальне тощо) має розглядатися як порушення законів соціальної природи, яким законодавець надав форму законодавства.

Вина особи у правопорушенні — це прояв її волі і свідомості, не узгоджених із законами соціальної природи, у вигляді вчинення правопорушення.

Покарання особи у праві – це передбачена чинним законодавством соціальна реакція на прояв комплексу сваволі і ілюзій (тобто, волі і свідомості, неузгоджених із законами соціальної природи) у вигляді порушення законів соціальної природи.

Ці та інші висновки, отримані завдяки застосуванню принципу соціального натуралізму як методологічного принципу філософії права, можуть сприяти розвитку правової доктрини, потрібної, зокрема, як законодавцю, так і практиці застосування законів.

Найкращим законодавцем є той, хто користується найкращою правовою доктриною. Так само, той, хто користується найкращою правовою доктриною, найкраще застосовує законодавство, прийняте в державі, тобто, створює найкращу правову практику. Образно кажучи, законодавець чи юрист без правової доктрини — це «вершник без голови».

Тому, нагальним є підвищення ролі наукового (доктринального) тлумачення законодавства при здійсненні правосуддя в Україні [3, с. 34–35].

В міжнародному праві, а також в національному праві, наприклад, Англії доктрина є одним з джерел права.

Не можна, на нашу думку, обійтися без правової доктрини, зокрема, при здійсненні правосуддя Конституційним Судом, тому що для тлумачення Конституції, що має найвищу юридичну силу, не існує ще вищого законодавства, на яке можна було б опертися суддям. Їм нічого не залишається для опертя, як правова доктрина, що відображає закони природного права, тобто, закони, дані Вищим Законодавцем — Матір'ю-Природою. Отже, лише завдяки правовій доктрині судді Конституційного Суду можуть отримати критерії для тлумачення Конституції. Тому найкращим суддею Конституційного Суду є той, хто має найкращу правову культуру і озброєний найкращою правовою доктриною.

При найближчому розгляді рішень Конституційного Суду можна помітити, що найбільш обґрунтованими є ті рішення, які спиралися на правову доктрину, зокрема, на доктрину природного права.

Очевидно, що в Україні, як і в інших країнах, має відбуватися процес «науковізації» правосуддя. Міф про те, що наука може позбавити суддю незалежності, має бути розвіяний. Незалежність суду від науки, в т.ч. юридичної, — це абсурд, який всіляко маскують антинауковими міфами ті, хто хотів би використати суддівську незалежність для прийняття свавільних рішень. Так званий «юридичний обскурантизм» в судочинстві завдає істотну шкоду правосуддю. Юридичній науці за своїм визначенням властиво протистояти цьому обскурантизму, тому вона повинна стати повноправним учасником судового процесу в ім'я досягнення мети правосуддя.

Крім того, «науковізація» судочинства сприятиме реалізації принципу незалежності суддів, тому що справді незалежним від будь-якого свавілля суддя може бути лише тоді, коли буде здатним приймати правильне рішення з тих чи інших проблем, які перед ним постають. А саме сприяти правильному вирішенню проблем і є призначенням науки, в тому числі і юридичної. Найкращий спосіб протидіяти чужій сваволі — це спиратися на закони природи, що пізнаються з допомогою науки. Не може бути незалежним суддя, який не має правової культури, що формується з допомогою юридичної науки. Така незалежність може проявлятися лише у вигляді свавілля.

Отже, правова культура судді, що формується, зокрема, з допомогою юридичної науки, є тим людським фактором, який забезпечує йому незалежність від будь-якого свавілля.

Усі суди мають бути законом зобов'язані розглядати висновки науковців про наукове (доктринальне) тлумачення чинного законодавства, якщо про такий розгляд чинного законодавства заявлено клопотання учасника судового процесу, і давати цьому висновку відповідну оцінку. Так само, як за чинним законодавством суд діє стосовно висновків спеціалістів в неюридичних галузях науки.

На нашу думку, «правовий статус» наукового (доктринального) тлумачення законодавства має бути визначено в процесуальному законодавстві України.

Можливо, слід було б законодавчо закріпити і таку форму участі юридичної науки в судочинстві як «правові (судові) консиліуми», що можуть призначатися у зв'язку із виникненням проблем в застосуванні судами чинного законодавства, вирішення яких потребує доктринального (наукового) тлумачення. Це, безумовно, також сприяло б правильному функціонуванню людського фактора в праві, і повнішому використанню його можливостей.

Якщо аналогічним чином досліджувати роль людського фактора у творенні держави, то можна побачити, що ця роль є аналогічною ролі людського фактора у творенні права.

Держава, як і громадянин, у своїй діяльності керується волею і свідомістю, притаманною людям. А це означає, що діяльність держави, як і громадянина, залежить від того стану, в якому знаходиться воля і свідомість людей, які цю державну діяльність здійснюють.

Із зазначеного можна зробити висновок: якщо і діяльність держави, і діяльність громадянина однаковою мірою є проявами притаманної людям волі і свідомості, то в суспільстві має існувати **принцип рівності держави і громадянина перед законом і судом**. Без цього не може бути реалізовано принцип верховенства права в будь-якій країні, в тому числі і в Україні.

І ще один висновок, який впливає із запропонованої вище концепції ролі людського фактора у праві. Його можна сформулювати так: право України відрізняється від права країн Європейського Союзу перш за все людським фактором, а цей фактор визначається соціальною культурою громадян, які творять законодавство і які застосовують його. Отже, проблема узгодження українського права з правом країн Європейського Союзу — це перш за все проблема узгодження соціальної культури громадян України з соціальною культурою громадян країн ЄС. І особливо актуальною в зв'язку з цим є проблема узгодження україн-

ської правової доктрини з правовою доктриною, на якій засноване право країн ЄС.

Без участі людського фактора українське право не вдасться узгодити з правом країн ЄС. Сподівання на це — утопія. Текст українського законодавства очевидно можна привести у відповідність із текстами законодавства країн ЄС, але без «європеїзації» соціальної культури громадян України, і, зокрема, без «європеїзації» української правової доктрини, цей текст буде все рівно застосовуватись по-українськи, тобто, відповідно до стану українського людського фактора.

Це лише деякі висновки, до яких приводить філософське дослідження феномену права з позиції соціального натуралізму. Викладена тут концепція природного і людського у праві може, на нашу думку, сприяти розробці доктрини для правової реформи в сучасній Україні.

Перелік літератури

1. *Гроцій Гуго*. О праве войны и мира. — М., 1994.
2. *Костенко О. М.* Принципи «універсальної конституції» природи // Трибуна. — 1993. — № 8–9. — С. 14–15.
3. *Костенко О. М.* Наукове (доктринальне) тлумачення законів та його роль у здійсненні правосуддя // Право України. — 2000. — № 6 — С. 34–36.
4. *Костенко О.* Соціальний натуралізм як методологічний принцип юриспруденції і кримінології // Вісник Академії правових наук України. — 2004. — № 4. — С. 133–145.
5. *Костенко О. М.* Феномен права у світлі соціального натуралізму // Часопис Київського університету права. — 2005. — № 2. — С. 3–12.
6. *Локк Дж.* Сочинения в трех томах. Т. 3. — М., 1988.

А. Н. Костенко

СОЦИАЛЬНЫЙ НАТУРАЛИЗМ КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПРИНЦИП ФИЛОСОФИИ ПРАВА

Применяя сформулированный им принцип социального натурализма как методологический принцип философии права, автор исследует философскую проблему соотношения природного и человеческого в праве. С помощью полученных в результате этого новых представлений о праве в статье предлагается решение актуальных проблем теории и практики современной юриспруденции.

О. М. Костенко

THE SOCIAL NATURALISM AS A METHODOLOGICAL PRINCIPLE OF THE PHILOSOPHY OF LAW

Applying the principle of the social naturalism, formulated by the author, as a principle of the philosophy of law, the author examines the philosophical issue of the correlation between the natural and the human in law. Based on contended researched new views on law, the article suggests the ways they may be instrumental in resolving contemporary theoretical and practical issues of the modern jurisprudence.